

Kirjastaja ja piltnik Carl Sarap

Vilve Asmer

Carl Sarap 1915. a. Foto: A. Lomp

Fotograaf, filmimees ja fotoajaloolane Peeter Tooming avaldas rohkem kui kümne aasta eest mõnevõrra intrigeeriva pealkirjaga kirjutise “Fotograaf Carl Sarap, oli ta üldse olemas”.¹ Selle jätkuks on kiusatus küsida: “Kirjastaja Carl Sarap, oli ta üldse olemas?”

Ehkki 1918. aastal Tartus kirjastustegevusega alustanud ja seda mitmeid aastaid innukalt suunanud ning 1930. aastatel Eestimaa maalilisi loodusvaateid ja linnaehituslikku omapära jäädvustanud Carl Sarapist võime rääkida kui tegusast kirjastajast ning produktiivsest piltnikust, kes omal ajal ei olnud sugugi tundmatu nimi, ei leia me tema kohta andmeid ühestki leksikonist ega teatmeteosest. Samuti ei ole temast kirjutatud Kaljula Tederi fotoajalugu käsitlevas raamatus “Eesti fotograafia teerajajaid” (Tallinn, 1972).

Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on Sarapit puudutavaid allikmaterjale üsna kesiselt, kuid selle puudujäägi korvavad kindlasti tema kirjad Friedebert Tuglasele aastaist 1919–1941,² mis hõlmavad kogu Carl Sarapi elutöö perioodi. Tähelepanuta ei saa jätta ka kirju Aleksander Kruusperele³ ja Aleksander Tassale,⁴ mis puudutavad peamiselt 1920. aastatel tekkinud majandusraskusi. Kõigist neist kirjadest selgub lisaks ta töödele-tegemistele enamatki – on äratuntav kiire elutempoga, teotahteline, olukorda

kontrolliv, optimistlik ning haigusi ja raskusi trotsiv karakter.

Carl Sarap sündis 4. märtsil 1892 Virumaal Voka vallas. Tema isa Johann oli mitmeid aastaid töötanud Vokas koolmeistrina, hiljem aga pidas Sompas mõisavalitseja ametit. Hariduse sai C. Sarap kohalikus Voka koolis ning Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumis. Õpingud ülikoolis katkestas Esimene maailmasõda.

Carl Sarapi ettevõtlikkuse ja riskijulguse kinnituseks oli vahetult pärast sõda Tartus asutatud raamatupood ja kirjastus “Odamees”. Viimane jätkas suuresti “Siuru” kirjastuse tegevust – kirjastus oli välja andnud “Siuru” albumid, koguteose “Sõna”, suurulaste luule- ja novellikogumikke. Juba aasta pärast kirjastustegevuse alustamist jõudsid lugejateni ka perioodilised väljaanded. 15. aprillil 1919 ilmus kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakirja Odamees esimene number, tegevtoimetajaks Friedebert Tuglas ning vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks Carl Sarap. Ajakirja tähelepanu oli suunatud kultuuriajaloolale ja eesti ilukirjandusele, ennekõike jätkuvalt “Siuru” liikmete tööde avaldamisele (A. Adson, A. Alle, J. Barbarus, J. Semper, Fr. Tuglas, M. Under, H. Visnapuu). Kaks korda nädalas, kuni 15. juunini, ilmus ajakirja kokku 5 numbrit. Sama aasta augustis sai tegevtoimetajaks August Alle ning seda nimetati “kirjanduslise humoori ja päe-

¹ Kultuurileht 20. detsember 1996, nr. 47, lk. 25.

² EKLA, f. 245, m. 57:8.

³ EKLA, f. 183, m. 26:15.

⁴ EKLA, f. 219, m. 5:33.

Ruhnu elanikud Ruhnu kiriku ees. Foto: C. Sarap (J. Triefeldt), 1938. f. 245, m. 57:8, lk. 44/ 55

vasündmuste nädalaleheks”, mida oktoobrini ilmus 10 numbrit.

1. novembril 1919 oli müügilettidel juba uus “Odamehe” kirjastuse kirjanduslik kuukiri Ilo, toimetajaks taas Fr. Tuglas. Ajakiri sisaldas nii kodu- kui ka välismaiste autorite novelle ja luuletusi, artikleid kirjanduse, keele, kunsti, muusika ja teatri vallast ning reproduktsiooni kunstnikelt. Vaheaegadega ilmus ajakirja kuni 1921. aastani kokku 12 numbrit, viimases numbris on avaldatud toimetaja ja väljaandja tagasivaade tehtule.

Ajakiri Odamees äratati taas ellu 1922. aastal, mil Sarap viis selle väljaandmise üle Berliini, kutsudes toimetajaks Albert Kivikase. 1923. aastal kolis toimetus uuesti Tartusse ning see illustreeritud, peamiselt kirjandust ja kunsti käsitlev ajakiri ilmus – ehkki ebaregulaarselt – kuni 1929. aastani.

Carl Sarapi kirjastus- ja raamatuäri sattus aga paraku majandusraskustesse – tegelikke ressursse arvestamata tegutseti ülejõu. Tekkisid võlad, mida tuli tasuda veksleid käendanud sugulastel ja sõpradel. Ka eraelus olid Sarapil keerulised ajad – tema abikaasa koos lastega siirdus Ameerikasse. Oli aeg muutusteks. Tä asus

koos mõtte- ja elukaaslase, endise Toila kooliõpetaja Johanna Triefeldtiga elama Rakverre, kus viimase nime all avasid Pikal tänaval kiriku kõrval raamatupoe.

Sarap ei olnud allaandja. Siin leidis ta enesele uue väljundi – fotograafia. Ka kaupluses pakuti müügiks fototarbeid ja -teenindust. Elati väikeses hoovimajas, sealsamas tehti ka laboritöid. Tema 1930. aastate kirjadest Fr. Tuglasele selgub, et see oli mitmete fotomatkade aeg – pildistamisretked viisid teda paljudesse Eesti linnadesse ja maakondadesse, ka Saare-, Hiiu- ja Muhumaale, Vormsi, Ruhnu, Vilsandi ja Pakri saartele. 1938. aastast on fotojäädvustused ühisretkest Tuglasega Lõuna-Tartumaale, mida isekeski nimetati Illimari-reisiks. Koos Gustav Suitsuga käis ta Virumaal Kreuzwaldi ja Kalevipoja lugudega seotud paiku pildistamas ning ajaloolane Otto Liiviga ajaloolistes lahingupaikades ja varemetes.

Kõikide nende, arvatavasti alates 1934. aastast tehtud reise tulemusena valmis Sarapil 1938. aastal postkaardisari “Kaunis kodumaa”, kuid seda Johanna Triefeldti nime all. Tallinna Fotomuuseumis ja Rakvere Muuseumis hoiul olevad Carl Sarapi negatiivide kogud ajendasid aastate eest fotograaf Peeter Toomingat tegema läbi samasuguseid fotomatu, jäädvustamaks neid paiku täpselt samast võttepunktist. Aastatel 1992–1996 valmisid tal nende reise tulemusel fotoalbumid “55 aastat hiljem”, kus kõrvuti Sarapi ja Toominga fotod ühest ja samast kohast. Erinevus vaid selles, mida aeg oli teinud poole sajandi vältel. Kaante vahele jõudsid Virumaa, Saaremaa, Mulgimaa, Pärnumaa, Tartumaa, Valga- ja Võrumaa, Harju- ja Järvamaa, Läänemaa, Hiiumaa, Vormsi ning Tallinn ja Tartu – seega kogu Eesti, kokku 9 albumit.

Kuna Carl Sarap oli seotud ka fotograafitöoga välisministeeriumis, oli tal kohustus pildistada mitte ainult seda, mis temale kui piltnikule meelepärane oleks olnud, vaid vastavalt tellimustele. Ta kirjutab Tuglasele: “Olin hiljuti 4 päeva autoreisil ühe minist[eeriumi] ülesandel. Sõitsin läbi suure osa Eestit, kuid pidin pildistama peamiselt põllumajanduslikke motiive, neidki mitte nii, nagu oleksin ise soovinud. [– – –] Praegu tööd üle pää-kaela.”⁵

Rakvere väikeses hoovimaja laboris tegeldi ka eeltöödega välisnäitustel Eestit tutvustavateks suurteks fotomontaažideks. Näiteks 1940. a. toimunud Leipzigi messiks valmistati kolm 1,5x1,2-meetrist pannood, neist üks oli kokku

⁵ C. Sarap Fr. Tuglasele 23. sept. 1938. EKLA, f. 245, m. 57:8.

Toila vaade
postkaardisarjast
"Kaunis kodumaa".
Foto: J. Triefeldt,
Rakvere, 1939.
f. 245, m. 57:8, lk. 53/64

pandud Eestimaa loodust kujutavatest pildikil-
dudest, teine linnadest ja kolmas tööstusest.

Ainsaks Carl Sarapi kui autori nime kandvaks
trükiseks jäi 1939. a. ilmunud ja 1930. aastate
fotokunsti tippsaavutuseks peetud album "Vana
Narva". Selle esindusliku pildikogumiku välja-
andmist toetas Narva linnavalitsus, kirjastajaks
oli kirjastus-osaühing "Kultuurikoondis". Album
sisaldab 71 väga hea kvaliteediga fotot, nende hul-
gas ka detailfotosid ajalooliste ehitiste üksikosa-
dest. Väljaannet täiendab Narva linnaarhivaari
Arnold Soomi ülevaade Narva vanemast ajaloost
ja muinsustest nii eesti, inglise, saksa kui ka rootsi
keeles. Teame, et raamat ilmus tõepoolest n.-ö.
kaheteistkümnendal tunnil – see jäi ainsana
kõige terviklikumaks väljaandeks ehedast ning
ainulaadsest, ajaloolisest barokse arhitektuuriga
linnast, mis mõne aasta möödudes sõjas hävis.
Võib öelda, et kogumikust sai fotokaamera abil
sündinud kunstiajalooline väljaanne. Teisalt oli
ka kahtlusi selle ilmumise vajalikkuses: Villem
Raam alustab ülevaadet nimetatud albumist
sõnadega: "Ei ole sõjapilvine sügis küll selle
raamatu päevavalgele tulemise sobivaks ajaks.
Ei kisu kodumaise matkaja ega kaugemagi turisti
silma enam minevikutähised ning kunstikauni-
dused. Kui aga siiski on juletud asuda koostama
käesolevat ulatuslikku pilditeost vanast Narvast,
siis usume olevat selle ürituse taga tõsisemaid
püüdlusi kui ainult turismiliku reklaami koke-
teerivat pilguheitmist."⁶ Samas leidub arvustajal

mainitud teosele ja selle autorile ka küllaldaselt
kiidusõnu: uus ja loov lähenemine Narva vana-
linnale, kunstiajaloolise pieteedi ning arusaamise
rakendamine, oskuslik valgusekäsitlus.

Kunstiajaloolane Armin Tuulse leiab teose
olevat kunstiteadusliku: "Et selle linna ehitusaja-
lugu on juba mõni aasta tagasi saanud põhjaliku
teadusliku uurimise osaliseks (Sten Karling,
Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung,
Tartu 1936), siis on piltide valiku teostamisel
peale autori enda hea kunstimeele olnud abiks
ka tugev teaduslik alus. Nii rahuldab teos ka
kunstiajaloolast: ülesvõtete kaudu saab küllaltki
pidevalt jälgida Narva kui põhjamaade ühe huvi-
tavama barokklinna arhitektuuri arengut, alates
üldvaadetega ja lõpetades meisterlikkude porta-
taalidega, milledele lõpuks seltsivad detailvõtted
tuulelippudest ja torniosadest. [---] Selles osas
on raamat eeskujulikuks näiteks, kuidas tuleb
valida motiivi, et see peale spetsiaalsete nõuete
mõjuks ka kunstiliselt, mille saavutamiseks tuleb
tabavalt rakendada ühteaegu vaateperspektiivi
ja valgust, nagu see on nii ka maalikunstis."⁷

Sarapit on palju kiidetud valguse oskusliku
kasutamise eest. Ka Hugo Viires ei saa jätta mai-
nimata: "Näib, et Sarapil on suurepärase anne
pildistatavate esemete või ehitiste kontuure kord
pehmendada, varjundada ning kord taas helestada,
teravdada, nii nagu see talle osutub vajalikuks."⁸

"Vana Narva" tulek oli märk Carl Sarapi
jõudmisest oma loometee kõrgperioodi. Üks-

⁶ V. Raam. Uusi vaateid vanast Narvast. – Kunst ja Kirjandus 1. okt. 1939, nr. 37, lk. 147–148.

⁷ A. Tuulse. Carl Sarap. Vana Narva. – Ajalooline Ajakiri 1939, nr. 4, lk. 227–229.

⁸ H. Viires. Carl Sarap: Vana Narva. EKLA f. 195, m. 53, lk. 111.

ainuski õnnestumine võib sageli anda hoo uutele ideedele ja tegudele, nii sündisid ka Sarapil kavad ja plaanid, mida ta Rahvalehe usutluses enne 1940. a. Leipzigi messi avaldas.⁹ Tema ammune unistus ning elu tähtsaim ülesanne oli ta enda sõnul anda välja üldpilditeos meie maast ja rahvast. See olevat olnud omal ajal ka põhjuseks, miks ta üleüldse end fotograafiaga sidus. Tulevikuplaanidesse mahtusid pildistused kunsti- ja kirjarahvast – mitte portreefotodena, vaid nende igapäevase töö ja tegemise juures. Koolidele oli kavas teha ajaloolisi, geograafilisi ning loodusteaduslikke pildisarju.

Tundub, et fotomehena oli Carl Sarap maksmalist, mida on põhjust arvata mitmete viidete põhjal tema kallihinnalisele fototehnikale. Juhatus aga nii, et selle olemasolu sai talle saatuslikuks. Sarapit tema eluajal tundnud Villem Raam on värvikalt kirjeldanud päeva, mil parimasse loomeikka jõudnud fotokunstnikult võeti tema vabadus: “22. juunil 1941 meieni ulatunud sõja eest oma hinnalist, tollal mõnetigi unikaalset fototehnikat murekalt hoida püüdes sõitis ta Rakverest, kaks rasket kohvrit käe otsas, Oru jaama. Seal tahtis ta edasi Toilasse jõuda, kus oli Johanna Triefeldti vanematekodu. Juhuslikult kohtas ta jaamas tuttavat naabertalu peremeest, kes ta sõbralikult vankrile kutsus. Nii sõidetigi koos paha aimamata Toilasse, otse naabrimehe õuele... Saatuse teed on imelikud, pahatihti seletamatud. Mõnikümmend minutit varem olid tallu jõudnud küüditajad (termin ei vaja vist erilist selgitamist). Püüdlikele võimuesindajatele oli pikas beežikas veluurmantli ning elegantse inglise soniga Carl Sarap üleplaaniiseks palaks, rääkimata ta kahest “spioonikohvrast”... Samas mantlis ja sama soniga nägin 4. juuli äikese-eelisel pärastlõunal vana sõpra ootamatult Tallinna suures vanglahoovis: üle tiheda peaderivistu paistis minuni ta pikk, veidi vimma vajunud kuju. Samal õhtul algas sõit tundmatusse itta. Permist suundus teekond mööda halli Kaama jõge üles Põhja-Uuralisse. Ta suri septembri teisel poolel sügavas taigas kopsupõletikku ja heideti jäljetusse hauda.”¹⁰

Ehkki siin avaldatud Carl Sarapi kirjade lõppu lisatud tema tädi Mia abipalavas kirjas Friedebert Tuglasele faktid tema arreteerimisest mõnevõrra erinevad, pole vist mõtet selle üle pikemalt arutleda – olnud olematuks enam ei tee.

Carl Sarapi 72 kirjast Friedebert Tuglasele on valitud avaldamiseks kaheksa. Neist esimene

on kirjutatud enne ajakirja Odamees ilmumist 1919. a. märtsis, täis tegutsemisindu ja entusiasmi, viimane 1940. a. augustis, mil tuli uute oludega kohaneda ja sageli vastu tahtmist toimetada. Tema kirjade stiil võib tunduda mõnevõrra kiirustav – ta kasutas neis ohtrasti sõnalühendeid (avaldamisele tulnud kirjades on puuduvad tähed lisatud nurksulgudes) ning laused on tihti lakoonilised. Kuid küllap tema kui tegudeinimese puhul ongi see mõistetav. Ehkki veidi boheemlaslikuks peetud, oli C. Sarap siiski tubli annus planeerimisoskust ja sihikindlust. Kuid ometi hakkas esialgu sujunud kirjastustegevus andma tagasilööke – plaanid osutusid võimalustest suuremateks. Tema 1920. aastate kirjades ongi esikohal rahaprobleemid. Rakverre asumise järel on kirjades äratuntav uus hoog ja innustumine – fotograafitöö, mis ühtaegu pakkus huvi ning andis majanduslikku kindlust.

Viimase, üheksanda kirjana, on siin lisatud ka Carl Sarapi tädi Mia murelik pöördumine Fr. Tuglase poole pärast Sarapi arreteerimist 1941. aastal, lootuses sealtpoolt abi leida.

C. Sarapi kirju lugedes võime nii nende sisulise kui ka visuaalse poole pealt teha tema tõisele eluperioodile kolm jaotust. Esiteks “Odamehe” periood, mil kirjad olid saadetud kirjastuse logoga paberil, teiseks fotomatkade aeg, kui Tuglasele saabusid Sarapi pildistustega postkaardid (tagaküljel autorina endistviisi küll Johanna Triefeldti nimi) ning kolmas, nn. “Vana Narva” pildialbumi aeg, kui kirjapaberit ja ümbrikke kaunistasid Eestimaa linnade ja maastikuvaadete fotod, ehkki endiselt J. Triefeldti nimega.

Kirjade avaldamisel on säilitatud nende algupära, parandatud on vaid üksikud ortograafiavead.

Vilve Asmer

(1957)

Lõpetanud 1983. a. Tartu ülikooli eesti keele ja kirjanduse erialal. Alates 1976. a. Eesti Kirjandusmuuseumi arhivaar, 1. novembrist 2007 kultuuriloolise arhiivi juhataja. Koostanud arhiivi fotokogu tutvustava raamatu “Aeg piltides. Pildid ajas” (1999).

⁹ Rahvaleht 14. veebruar 1940, nr. 38, lk. 12.

¹⁰ V. Raam. Ümbrikuta kiri Peeter Toomingale. – Kultuur ja Elu 1988, nr. 2, lk. 44.